

Style literatury

BOŻENA WITOSZ*

CITATION: Witosz B., 2025, *Style literatury*, „*Stylistyka*” XXXV: 171–177, <https://doi.org/10.25167/Stylistyka35.2025.9>

Badania nad stylem artystycznym ostatniego półwiecza cechują wieloparadygmatość, wielonurtowość i wieloaspektowość. Przeobrażenia, jakie dokonały się w lingwistyce po dominacji strukturalizmu (por. zwroty: tekstowy, pragmatyczno-komunikacyjny, kognitywistyczny, dyskursologiczny, kulturowy, medialny), miały znaczący udział w kształtowaniu się nowego podejścia do analizy stylu literatury.

Należy mieć świadomość, że w zaprezentowanym tu miniaturowym obrazie dokonań nie sposób pomieścić wszystkich, także znaczących osiągnięć, choćby ze względu na ich rozpiętość i rozproszenie. Prawie w każdym ośrodku uniwersyteckim prowadzone są badania nad stylami literatury, w niektórych zajmują się tymi zagadnieniami zespoły badawcze, które wyspecjalizowały się w określonych dziedzinach. Tak więc stylistyka historyczna jest domeną prac badaczy z Zielonej Góry, Lublina i Katowic, z kolei literaturą współczesną zajmują się przede wszystkim stylistycy w Opolu, Katowicach, Lublinie oraz Warszawie. Trzeba również pamiętać, że analizy stylu były często składnikiem

* Katowice, Polska, witoszb@gmail.com

dociekań nad innymi kategoriami, zwłaszcza gatunku, narracji, struktury i semantyki utworu, jak również pojawiały się w pracach prezentujących punkt widzenia historyków i teoretyków literatury. O randze badań nad stylem artystycznym świadczyć może redagowane w Uniwersytecie Śląskim od 1978 roku czasopismo „Język Artystyczny”. Analizy tekstów literatury zamieszcza także opolska „Stylistyka”, a ostatnio w Uniwersytecie Stefana Wyszyńskiego w Warszawie zainicjowano serię „Język Pisarzy”. Ze stylistykami językoznawcami współpracował zespół Pracowni Poetyki Teoretycznej i Semiotyki Kultury PAN pod długoletnim przewodnictwem Teresy Dobrzyńskiej¹.

Okres ostatniego półwiecza to czas intensyfikacji rozważań teoretycznych nad zagadnieniami: wyznaczników stylu artystycznego i kategorii literackości, metod badawczych, usytuowania stylu artystycznego wśród innych odmian polszczyzny oraz stylistyki językoznawczej wobec dyscyplin humanistycznych, zwłaszcza poetyki. Tej złożonej i skomplikowanej problematyce poświęcono wiele różnorodnych opracowań, w których zamiennie pojawiają się nazwy przedmiotu badań: język/styl artystyczny, styl literacki, styl/style literatury. Niezależnie od indywidualnych preferencji terminologicznych i stanowisk metodologicznych w rozważaniach teoretycznych można zaobserwować kilka wyraźnych tendencji rozwojowych: a) od upatrywania specyfiki stylu literatury w wyznacznikach substancjalnych (językowych) do poszukiwania zmiennych historycznie wykładników zewnętrznych: funkcjonalnych, pragmatycznych, kulturowych; b) od werbocentryzmu do multimedialności w analizie tworzywa literatury; c) od prób odróżnienia literatury od pozostałych tekstów komunikacji społecznej do zainteresowania tym, co łączy odmianę artystyczną i odmiany użytkowe; d) od oddzielenia stylistyki językoznawczej i jej metod od stylistyki literaturoznawczej do stopniowego zacierania różnic przez akcentowanie miejsc wspólnych w zakresie teorii, metod, przedmiotu oglądu (tematu) w ramach integralnie pojętej humanistyki. Proces ten przebiegał szczególnie dzięki adaptacji w badaniach nad literaturą nowych teorii: tekstu, komunikacji, gatunku, dyskursu, interpretacji, kultury (Wilkoń 1987; Skubalanka 1995; Sławkowa, red., 2000, 2001; Witosz 2009; Dąbrowska 2012).

¹ Nie sposób – ze względu na obszerny rejestr odwołań – przytoczyć tu większości pozycji bibliograficznych. Pozostaje mi odesłać do dwu syntez stylistycznych: *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole 1995; *Styl współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Opole 2013 i zawartej tam bibliografii. Cytowanie opracowań nieujętych w tych pozycjach ograniczam do publikacji książkowych, w których czytelnik znajdzie obszerną bibliografię danego zagadnienia.

1. Badania nad stylami typowymi

1.1. Style epoki

Pełnej syntezy doczekały się epoki dawne: średniowiecze, renesans i barok (Wilkoń 2002, 2004a, 2004b), których opis ma charakter wielopłaszczyznowy: uwzględnia typologię i charakterystykę stylów epoki, ich uwarunkowania kulturowe i szczegółowe analizy utworów wybitnych twórców. Obraz późniejszych okresów ma już charakter fragmentaryczny (Skubalanka 1984). W analizach literatury XX wieku – modernizmu, socrealizmu i postmodernizmu – uwaga autorów skupiała się najpierw na czynnikach zewnętrznych: uwarunkowaniach społeczno-politycznych i kulturowych, dominantach intelektualno-estetycznych, by przejść do ich odzwierciedlenia jako cech stylowych w serii tekstów literatury współczesnej (Witosz i in. 2003; Dąbrowska 2012).

1.2. Style rodzajów i gatunków literackich

Obserwacja stylu rodzajów literackich oraz wybranych gatunków jest częściej podejmowanym zagadnieniem w polskiej stylistyce, a to głównie za sprawą mocnej pozycji i siły oddziaływania teorii genologii lingwistycznej z jednej strony, z drugiej – z uwagi na możliwość bardziej szczegółowego i wnikliwego opisu wycinka przestrzeni stylowej literatury. Najwięcej uwagi poświęcono dotychczas odmianom poezji, zarówno dawnej (np. Brzeziński 1978; Gorzelana 2016; Skubalanka 1997), jak i współczesnej – od socrealizmu do postmodernizmu (Wilkoń A. 1993; Wilkoń T. 2016; Sławkowa 2003; Dąbrowska 2001, 2012). Niekwestionowaną wartość mają propozycje typologii stylów poezji współczesnej wraz z ich charakterystyką – po roku 1918 (Skubalanka 1995), po roku 1945 (Wilkoń 1993; Sławkowa 2003). Dominanty stylu, na które wskazywano w prozie współczesnej (począwszy od lat 70.), tworzą mozaikę złożoną z cech do siebie nieprzystających, układających się często w szeregi antynomiczne, np.: innowacyjność/zachowawczość; styl potoczny / style intelektualne; literacka „mówioność” / eksponowanie potencji pisma; wzmożona literackość (fikcjonalizacja) / język przezroczysty „prawdy rzeczywistości”; codzienność, zwykłość / estetyzacja rzeczywistości. Stąd teksty prozy, podobnie jak dramatu, zwłaszcza od przełomu lat 90., naznaczone są stylistyczną nieźornością, hybrydyzacją i eklektyzmem (Witosz i in. 2003; Wojtak 2014).

2. Style indywidualne

2.1. Styl autora

Labilność terminologiczna (styl indywidualny, styl autora, język osobniczy, idiolekt), mimo prób uściślenia, jest widoczna także w najnowszej literaturze przedmiotu. Styl autora niemal zawsze miał wysoką pozycję wśród preferencji badawczych, ostatnio jednak intelektualnemu ożywieniu wokół tej kategorii dała impuls współczesna kultura indywidualizmu, refleksja nad kondycją podmiotu okresu ponowoczesności, zainteresowanie kwestią tożsamości, a także – pod wpływem kognitywizmu – jednostkowym charakterem doświadczania świata. Wymagało to zdefiniowania na nowo tej kategorii – wyjścia poza inwentaryzowanie i opis funkcji wyznaczników językowych (swoistych i niepowtarzalnych w dziełach artysty) – ku przeświadczeniu, że styl indywidualny jest uchwytany w sieci relacji z językiem, tradycją literacką, normami i wartościami kultury, cechami gatunkowymi, innymi tekstami (ślady lektury) przefiltrowanymi przez „ja” autorskie – podmiotu doświadczającego, konceptualizatora i werbalizatora. Problematyka szeroko pojętych kulturowych mediacji w konstrukcji stylu autora występuje więc w podejmowanych obecnie opisach stylu wybitnych twórców różnych epok.

2.2. Styl/style tekstu artystycznego

Ten obszar analiz jest najbardziej zróżnicowaną pod względem tematycznym i metodologicznym częścią stylistycznych eksploracji. Po pierwsze: przeglądają się tu niemal wszystkie nośne w konkretnym czasie nurty i szkoły lingwistyczne. Po drugie: ze względu na eksponowanie metody oglądu opisy rzadko miały charakter całościowy, koncentrowano się najczęściej na wybranych aspektach organizacji tekstu, a w myśl zasady, że każdy element wypowiedzi może być nośnikiem wartości stylistycznej, lista analizowanych zjawisk tekstowych trudna jest do ogarnięcia. Gdy spojrzeć w porządku chronologicznym na to, co i jak podlegało procedurom opisu, zauważyć można następujące tendencje. Literatura lat 70. i 80. przyciąga uwagę badaczy: a) innowacjami językowymi na poziomie leksyki i składni (dekompozycje wyrazu, neologizmy, deleksykalizacje i kontaminacje związków frazeologicznych; por. Ostaszewska 2005), a także narracji (tzw. potoki składniowe, symultanizm); b) rozluźnieniem norm języka literackiego: w poezji styl

neoawangardowy, w obrębie całej literatury otwarcie się na żywioł języka potocznego, gwary i języki środowiskowe, w tym biurokratyczną nowomowę, co sprowadzało się do różnego rodzaju zabiegów parodystycznych, ironii, stylizacji (w obrębie powieści nurtu wiejskiego zjawisko interdialektu artystycznego) i – co chyba najciekawsze – tworzenia ekwiwalentu mówioności za pomocą środków pisma („literacka paramówioność”). Ósma dekada XX wieku zwracała uwagę badaczy na obrazy codziennej egzystencji, nowe gatunki (tzw. powieść mówiona) i prozę niefikcyjną (autobiografie, pamiętniki, listy). Jeśli do analiz tych zagadnień stylistyka zaanektowała przede wszystkim instrumentarium socjolingwistyki i pragmatyki, a także – w odniesieniu do składni – gramatyki transformacyjnej, to w badaniach literatury po roku 1990 wykorzystuje się głównie instrumentarium teorii tekstu, genologii lingwistycznej, współczesnej semantyki, polskiej szkoły etnolingwistyki, dyskursologii czy ostatnio lingwistyki korpusowej, teorii kultury i medioznawstwa. Stąd wiele opracowań poświęconych jest strukturze tekstu artystycznego: spójności, postaciom metatekstu, intertekstom, kompozycji (konstrukcjom narracji, opisów i dialogów). Zarazem jednak, co chyba charakterystyczne dla polskiej stylistyki, wiele uwagi kieruje się ku opisom artystycznych przetworzeń reguł gatunkowych (tzw. formy otwarte i tendencja do hybrydyzacji) i opisom gatunków z pogranicza literatury. Inspiracjom płynącym ze współczesnej semantyki (Sławkowa 2001) stylistyka zawdzięcza dziś ponowne zainteresowanie leksyką (badania nad metaforą poetycką, onomastyką, aksjologizacją leksyki, konotacjami leksykalnymi i ich jednostkowym charakterem). Z kolei semantyka kognitywna uruchomiła szereg studiów nad sposobami kreowania świata w tekstach (przestrzeni, czasu, postaci, rzeczy). W najnowszych interpretacjach literatury pojawiają się kategorie często dyskutowane we współczesnej kulturze: płeć, cielesność (analiza tzw. literatury kobiecej i ostatnio literatury queer), pamięć kulturowa (np. Witosz 2009). Nie bez znaczenia są próby uchwycenia zmian wywołanych ekspansją nowych mediów (styl liberacki) oraz intermedialnych i intersemiotycznych relacji (por. Dąbrowska 2012).

Stylistyka języka artystycznego cierpi przede wszystkim na brak syntez, zwłaszcza niektórych okresów historycznoliterackich (romantyzmu, pozytywizmu, modernizmu) uwzględniających szerszą, kulturową perspektywę oraz całościowych, nie tylko aspektowych opisów stylu wybitnych współczesnych twórców.

Literatura

- Brzeziński J., 1978, *Wyznaczniki językowo-stylistyczne poezji sentymentalnej*, Zielona Góra.
- Dąbrowska E., 2001, *Teksty w ruchu. Powroty baroku w polskiej poezji współczesnej*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Dąbrowska E., 2012, *Pejzaż stylowy nowej literatury polskiej*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Gorzelana J., 2016, *Swoistość stylistyczno-językowa poezji religijnej okresu oświecenia*, Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski.
- Ostaszewska D., 2005, *Przeobrażenia składni jako wyznacznik tendencji nowatorskich w prozie artystycznej drugiej połowy XX wieku*, Katowice: Wydawnictwo „Gnome”.
- Skubalanka T., 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego*, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- Skubalanka T., 1995, *O stylu poetyckim i innych stylach języka*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Skubalanka T., 1997, *Mickiewicz, Słowacki, Norwid. Studia nad językiem i stylem*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sławkowa E. (red.), 2000, *Kategorie pragmatyczne w tekście literackim*, Goleszów: Wydawnictwo Innowacje.
- Sławkowa E., 2001, Instrumentarium badawcze współczesnego językoznawstwa w opisie semantyki tekstu artystycznego. – *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sławkowa E., 2003, Poezja. – B. Witosz, M. Wojtak, E. Sławkowa, A. Skudrzykowa, *Style literatury*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wilkoń A., 1987, *Typologia odmian współczesnej polszczyzny*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wilkoń A., 1993, Typologia współczesnych stylów literackich, cz. 1: Style poetyckie, „*Język Artystyczny*”, 12, s. 7–22.
- Wilkoń A., 2002, *Dzieje języka artystycznego w Polsce. Języki i style literatury barokowej*, Kraków: Universitas.
- Wilkoń A., 2004a, *Dzieje języka artystycznego w Polsce. Renesans*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wilkoń A., 2004b, *Dzieje języka artystycznego w Polsce. Średniowiecze*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wilkoń T., 2016, *Kanony sztuki postępowej i jedynie słusznej: socrealizm w poezji polskiej*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.

- Witosz B., 2009, *Dyskurs i stylistyka*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Witosz B., Wojtak M., Sławkowa E., Skudrzykowa A., 2003, *Style literaturey*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wojtak M., 2014, *O języku i stylu polskiego dramatu. Studia i szkice*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Styles of literature

The stylistics of the literature of the last half-century is methodologically and thematically diverse. The conception of literary style has changed; stylistic features are now treated as culturally shaped, extending beyond the purely linguistic means. In describing the styles of historical literary periods and genres, scholars increasingly emphasize the historical, social, and cultural contexts in which texts were created. Polish stylistics has comprehensively examined both the past epochs (e.g. the Middle Ages, the Renaissance, the Baroque) and post-1945 literature. The stylistic view of an artistic text is prospective in nature and depends on methodological approaches, including text theory, pragmatics, communication theory, semantics, discursology, and cognitive science. It also reflects civilisational changes, particularly literature's associations with new media, the cultural context, and the interplay between stylistics and other fields in the humanities. Unsurprisingly, contemporary linguists integrate different dimensions of literary works such as linguistic structure, semantic content, cognitive layer, worldview and axiological stance, highlighting the communicative aspect of the works and their intertextual, intersemiotic, and intermedial qualities.

Keywords: *style, linguistic stylistics, stylistic synthesis, styles of literature, the Polish language*